

उपसंहार अर्थात् चौथो अन्त्य उपन्यासमा पात्रविधान

त्रिभुवन विश्वविद्यालय मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र सङ्काय अन्तर्गत
नेपाली केन्द्रीय विभागको स्नातकोत्तर तह दोस्रो वर्षको दसौं
पत्रको प्रयोजनका लागि प्रस्तुत

शोधपत्र

शोधार्थी

साक्षी घिमिरे

त्रिभुवन विश्वविद्यालय

नेपाली केन्द्रीय विभाग

कीर्तिपुर, काठमाडौं

२०७२

त्रिभुवन विश्वविद्यालय
नेपाली केन्द्रीय विभाग
कीर्तिपुर, काठमाडौं

शोध निर्देशकको मन्तव्य

त्रिभुवन विश्वविद्यालय मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र सङ्काय अन्तर्गत नेपाली स्नातकोत्तर दोस्रो वर्षका विद्यार्थी साक्षी घिमिरेले 'उपसंहार अर्थात् चौथो अन्त्य उपन्यासमा पात्रविधान' शीर्षकको प्रस्तुत शोधपत्र मेरा निर्देशनमा तयार पार्नुभएको हो । निकै परिश्रमपूर्वक तयार पारिएको यस शोधकार्यबाट म सन्तुष्ट छु र यसको आवश्यक मूल्याङ्कनका लागि सिफारिस गर्दछु ।

मिति : २०७२/०९/०२

.....
सहप्रा.डा. लक्ष्मणप्रसाद गौतम
(शोधनिर्देशक)
त्रिभुवन विश्वविद्यालय
नेपाली केन्द्रीय विभाग

त्रिभुवन विश्वविद्यालय
नेपाली केन्द्रीय विभाग
कीर्तिपुर, काठमाडौं

स्वीकृति पत्र

त्रिभुवन विश्वविद्यालय मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र सङ्काय कीर्तिपुर, काठमाडौंमा नेपाली मूल विषय लिई स्नातकोत्तर तह द्वितीय वर्षमा अध्ययन गर्ने छात्रा साक्षी घिमिरेले उक्त विषय अन्तर्गत रहेको दसौं पत्रको प्रयोजनका लागि तयार गर्नुभएको 'उपसंहार अर्थात् चौथो अन्त्य उपन्यासमा पात्रविधान' शीर्षकको शोधपत्रको आवश्यक मूल्याङ्कन गरी मूल्याङ्कन समितिबाट स्वीकृत गरिएको छ ।

मूल्याङ्कन समिति

क्र.सं.	नाम	हस्ताक्षर
१.	प्रा.डा. देवीप्रसाद गौतम (विभागीय प्रमुख)	.....
२.	सहप्रा. डा. लक्ष्मणप्रसाद गौतम (शोधनिर्देशक)	.....
३.	उपप्रा. ज्ञानु अधिकारी (बाह्य परीक्षक)	.....

मिति : २०७२/०९/०५

कृतज्ञता ज्ञापन

प्रस्तुत शोधपत्र मैले आदरणीय गुरु सहप्रा. डा. लक्ष्मणप्रसाद गौतमको कुशल निर्देशनमा तयार पारेको हुँ । विभिन्न कठिनाइहरू हुँदाहुँदै पनि विभिन्न समस्याहरूमा अत्यन्तै सहजता र प्रेमका साथ समय उपलब्ध गराई शोधकार्यका विषयगत र प्राविधिक पक्षमा निरन्तर सजग र सचेत गराउँदै उचित मार्ग निर्देशन गरिदिनु हुने आदरणीय गुरुप्रति म हार्दिक कृतज्ञता ज्ञापन गर्दछु । यसैगरी शोधकार्यमा आवश्यक सल्लाह, सुभाष दिनु हुने आदरणीय गुरु विभागीय प्रमुख प्रा.डा. देवीप्रसाद गौतमज्यू प्रति पनि म हार्दिक कृतज्ञता ज्ञापन गर्दछु ।

प्रस्तुत शोधकार्य सम्पन्न हुनुमा नेपाली केन्द्रीय विभागका गुरुवर्गको प्रत्यक्ष, अप्रत्यक्ष प्रेरणा र प्राज्ञिक निर्देशनले काम गरेको छ । शोधको विषय अनुरूप मेरा जिज्ञासामा महत्वपूर्ण सहयोग गर्नुहुने प्रा.डा. ब्रतराज आचार्य, नारायण गड्ढौला, राधिका गुरागाई लगायत सम्पूर्ण गुरुहरूप्रति म कृतज्ञ छु ।

साथै विभागीय काम कारबाहीमा सहयोग गर्नुहुने शैक्षिक प्रशासक महेश तिवारी र केन्द्रीय पुस्तकालय प्रमुखलाई पनि म धन्यवाद दिन चाहन्छु । नेपाली केन्द्रीय विभागको विभागीय पुस्तकालयका साथै यस शोधमा प्रयोग गरिएको सामग्रीका स्रोत व्यक्तिहरूलाई समेत म हार्दिक धन्यवाद दिन चाहन्छु । यस शोधकार्यका लागि सर्वप्रथम मेरो प्रस्ताव स्वीकृत गर्ने नेपाली केन्द्रीय विभागप्रति म हार्दिक आभार व्यक्त गर्न चाहन्छु ।

यसका साथै शोधकार्यमा आवश्यक सहयोग गर्नुहुने आदरणीय दिदी लक्ष्मी बराल, मित्रहरू आशा श्रेष्ठ, मीना बिडारी, विमला गैरे, लक्ष्मी लुइटेल्, सुवास प्याकुरेल, ऋषिराम अर्याल, विनोद कोइराला, बाबुराम आचार्य र कृष्ण मगर हार्दिक धन्यवादका पात्र हुनुहुन्छ ।

प्रस्तुत शोधपत्रलाई स्तरीय तरिकाले टङ्कण गरी सहयोग गर्नुहुने युनिभर्सल फोटो कपी एन्ड कम्प्युटर सेन्टरका सुभाष खत्रीलाई हार्दिक धन्यवाद दिन चाहन्छु । यसका साथै यस शोधपत्र लेखनका क्रममा विभिन्न तरिकाले सहयोग गर्ने मेरा सम्पूर्ण सहपाठी मित्रहरूमा पनि हार्दिक धन्यवाद दिन चाहन्छु ।

अन्त्यमा 'उपसंहार अर्थात् चौथो अन्त्य उपन्यासमा पात्रविधान' शीर्षकको प्रस्तुत शोधपत्र आवश्यक मूल्याङ्कनका लागि त्रिभुवन विश्वविद्यालय मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र सङ्काय अन्तर्गत नेपाली केन्द्रीय विभागसमक्ष पेस गर्दछु ।

मिति : २०७२/०८/९
शैक्षिक सत्र : २०७०/२०७१
त्रि.वि. दर्ता नं. : ६-२-७२४-५-२००८
क्रमाङ्क : २८०३८७

.....
(साक्षी घिमिरे)

नेपाली केन्द्रीय विभाग, त्रि.वि.

कीर्तिपुर

विषयसूची

	पृष्ठ सङ्ख्या
परिच्छेद एक : शोध परिचय	१-६
१.१ विषय परिचय	१
१.२ समस्याकथन	१
१.३ शोधकार्यको उद्देश्य	२
१.४ पूर्वकार्यको समीक्षा	२
१.५ शोधकार्यको औचित्य	५
१.६ शोध विधि	६
१.६.१ सामग्री सङ्कलन विधि	६
१.६.२ विश्लेषणको सैद्धान्तिक ढाँचा	६
१.७ शोधकार्यको सीमाङ्कन	६
१.८ शोधपत्रको रूपरेखा	६
परिच्छेद दुई : पात्रविधानको सैद्धान्तिक आधार	७-२२
२.१ विषय प्रवेश	७
२.२ पात्रविधानको सैद्धान्तिक परिचय	७
२.२.१ परिभाषा	८
२.२.२ पात्रविधान सम्बन्धी पूर्वीय र पाश्चात्य अवधारणा	११
२.२.२.१ पात्रविधान सम्बन्धी पूर्वीय धारणा	११
२.२.२.२ पात्रविधान सम्बन्धी पश्चिमी धारणा	११
२.२.३ पात्र वा चरित्रको वर्गीकरण	१२
२.२.३.१ लिङ्गका आधारमा	१३
२.२.३.२ कार्यका आधारमा	१४
२.२.३.३ प्रवृत्तिका आधारमा	१४
२.२.३.४ स्वभावका आधारमा	१४
२.२.३.५ जीवनचेतनाका आधारमा	१४
२.२.३.६ आसन्नताका आधारमा	१५
२.२.३.७ आवद्धताका आधारमा	१५
२.२.४ उपन्यासमा पात्रहरूको उपस्थिति	१५
२.२.४.१ प्रत्यक्ष उपस्थित पात्र	१६
२.२.४.१.१ प्रमुख पात्र	१७
२.२.४.१.२ सहायक पात्र	१७

२.२.४.१.३ गौण पात्र	१८
२.२.४.२ अप्रत्यक्ष उपस्थित पात्र	१८
२.२.५ पात्रका सामाजिक, आर्थिक र शैक्षिक स्तरको विश्लेषण ढाँचा	१९
२.२.५.१ सामाजिक अवस्था	१९
२.२.५.२ आर्थिक अवस्था	२०
२.२.५.३ शैक्षिक अवस्था	२१
परिच्छेद तिन : चरित्र विश्लेषणका तत्वगत आधारमा 'उपसंहार अर्थात् चौथो अन्त्य' उपन्यासका पात्रहरूको विश्लेषण	२३-८९
३.१ विषय प्रवेश	२३
३.२ पात्र वर्गीकरणका आधारमा 'उपसंहार अर्थात् चौथो अन्त्य' उपन्यासका प्रमुख पात्रहरूको विश्लेषण	२३
३.२.१ लक्ष्मीप्रसादको चरित्र विश्लेषण	२३
३.२.१.१ लिङ्गका आधारमा	२४
३.२.१.२ कार्यका आधारमा	२६
३.२.१.३ प्रवृत्तिका आधारमा	३३
३.२.१.४ स्वभावका आधारमा	३७
३.२.१.५ जीवनचेतनाका आधारमा	३८
३.२.१.६ आसन्नताका आधारमा	३८
३.२.१.७ आबद्धताका आधारमा	३९
३.२.२ रविको चरित्र विश्लेषण	३९
३.२.२.१ लिङ्गका आधारमा	४०
३.२.२.२ कार्यका आधारमा	४१
३.२.२.३ प्रवृत्तिका आधारमा	४४
३.२.२.४ स्वभावका आधारमा	४६
३.२.२.५ जीवनचेतनाका आधारमा	४६
३.२.२.६ आसन्नताका आधारमा	४७
३.२.२.७ आबद्धताका आधारमा	४७
३.२.३ शिवरामको चरित्र विश्लेषण	४८
३.२.३.१ लिङ्गका आधारमा	४९
३.२.३.२ कार्यका आधारमा	४९
३.२.३.३ प्रवृत्तिका आधारमा	५२
३.२.३.४ स्वभावका आधारमा	५४

३.२.३.५	जीवनचेतनाका आधारमा	५४
३.२.३.६	आसन्नताका आधारमा	५५
३.२.३.७	आबद्धताका आधारमा	५५
३.२.४	प्रसाद राजाको चरित्र विश्लेषण	५६
३.२.४.१	लिङ्गका आधारमा	५६
३.२.४.२	कार्यका आधारमा	५७
३.२.४.३	प्रवृत्तिका आधारमा	६१
३.२.४.४	स्वभावका आधारमा	६३
३.२.४.५	जीवनचेतनाका आधारमा	६३
३.२.४.६	आसन्नताका आधारमा	६३
३.२.४.७	आबद्धताका आधारमा	६४
३.२.५	रूक्मिणीको चरित्र विश्लेषण	६४
३.२.५.१	लिङ्गका आधारमा	६५
३.२.५.२	कार्यका आधारमा	६६
३.२.५.३	प्रवृत्तिका आधारमा	६७
३.२.५.४	स्वभावका आधारमा	६८
३.२.५.५	जीवनचेतनाका आधारमा	६८
३.२.५.६	आसन्नताका आधारमा	६८
३.२.५.७	आबद्धताका आधारमा	६९
३.२.६	रोजिना रानीको चरित्र विश्लेषण	६९
३.२.६.१	लिङ्गका आधारमा	७०
३.२.६.२	कार्यका आधारमा	७०
३.२.६.३	प्रवृत्तिका आधारमा	७४
३.२.६.४	स्वभावका आधारमा	७५
३.२.६.५	जीवनचेतनाका आधारमा	७५
३.२.६.६	आसन्नताका आधारमा	७५
३.२.६.७	आबद्धताका आधारमा	७६
३.२.७	सिलवालको चरित्र विश्लेषण	७६
३.२.७.१	लिङ्गका आधारमा	७७
३.२.७.२	कार्यका आधारमा	७७
३.२.७.३	प्रवृत्तिका आधारमा	७८
३.२.७.४	स्वभावका आधारमा	७९

३.२.७.५ जीवनचेतनाका आधारमा	७९
३.२.७.६ आसन्नताका आधारमा	७९
३.२.७.७ आबद्धताका आधारमा	७९
३.२.८ सविताको चरित्र विश्लेषण	८०
३.२.८.१ लिङ्गका आधारमा	८०
३.२.८.२ कार्यका आधारमा	८१
३.२.८.३ प्रवृत्तिका आधारमा	८२
३.२.८.४ स्वभावका आधारमा	८२
३.२.८.५ जीवनचेतनाका आधारमा	८३
३.२.८.६ आसन्नताका आधारमा	८३
३.२.८.७ आबद्धताका आधारमा	८३
३.२.९ गौण पात्रहरूको चरित्र विश्लेषण	८४
परिच्छेद चार : पात्रका सामाजिक, आर्थिक र शैक्षिक स्तरको विश्लेषण	९०-१२२
४.१ विषय प्रवेश	९०
४.२ पात्रको सामाजिक स्तरको विश्लेषण	९०
४.२.१ उच्चका पात्रको चरित्र विश्लेषण	९२
४.२.१.१ शिवराम	९२
४.२.१.२ प्रसाद राजा	९५
४.२.१.३ रोजिना रानी	९७
४.२.२ मध्यम स्तरका पात्रको चरित्र विश्लेषण	९९
४.२.२.१ लक्ष्मीप्रसाद शर्मा	१००
४.२.२.२ रवि	१०१
४.२.३ निम्न स्तरका पात्रको चरित्र विश्लेषण	१०२
४.२.३.१ रूक्मिणी	१०३
४.२.३.२ सविता	१०३
४.३ पात्रको आर्थिक स्तरको विश्लेषण	१०५
४.३.१ उच्च वर्गका पात्रको चरित्र विश्लेषण	१०६
४.३.१.१ प्रसाद राजा	१०६
४.३.१.२ रोजिना रानी	१०७
४.३.१.३ शिवराम	१०८
४.३.२ मध्यम वर्गका पात्रको चरित्र विश्लेषण	१०९
४.३.२.१ लक्ष्मीप्रसाद शर्मा	१०९

४.३.२.३ रवि	११०
४.३.३ निम्न वर्गका पात्रको चरित्र विश्लेषण	११०
४.३.३.१ रूक्मिणी	१११
४.३.३.२ सविता	१११
४.४ पात्रको शैक्षिक स्तरको विश्लेषण	११२
४.४.१ शिक्षित पात्रको शैक्षिक स्तरको विश्लेषण	११३
४.४.१.१ रवि	११३
४.४.१.२ लक्ष्मीप्रसाद शर्मा	११५
४.४.१.३ रोजिना रानी	११६
४.४.१.४ शिवराम	११७
४.४.२ अर्धशिक्षित पात्रको शैक्षिक स्तरको विश्लेषण	११९
४.४.३ अशिक्षित पात्रको शैक्षिक स्तरको विश्लेषण	१२०
परिच्छेद : पाँच	१२३-१२८
उपसंहार तथा निष्कर्ष	१२३
सन्दर्भग्रन्थ सूची	१२९-१३१